

HAL
open science

The first season of archaeological excavation at Kolaqan site, Qeshm Island, Persian Gulf

Ghasemi Parsa, Heidarifar Masoumeh, Molaei Hamed, Ghasemi Leila,
Pirmoradi Akbar

► **To cite this version:**

Ghasemi Parsa, Heidarifar Masoumeh, Molaei Hamed, Ghasemi Leila, Pirmoradi Akbar. The first season of archaeological excavation at Kolaqan site, Qeshm Island, Persian Gulf. 2018. hal-03970782

HAL Id: hal-03970782

<https://cnrs.hal.science/hal-03970782v1>

Submitted on 2 Feb 2023

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

**شانزدهمین گردهمایی
سالانه باستان‌شناسی ایران
(مجموعه مقالات کوتاه ۱۳۹۶)**

گزارش‌های شانزدهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران

(مجموعه مقالات کوتاه ۱۳۹۶)

۱۳۹۷

سرشناسه	: گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران (شانزدهمین : ۱۳۹۷ : تهران)
عنوان و نام پدیدآور	: گزارش‌های شانزدهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران (مجموعه مقالات سال ۹۶) / به کوشش روح‌اله شیرازی
مشخصات نشر	: تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۴۰۰ ص:، ۲۲ × ۲۹ سم.
شابک	: 978-600-8977-77-3
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: آثار باستانی ماقبل تاریخ -- ایران -- کنگره‌ها
موضوع	: Antiquities, Prehistoric -- Iran -- Congresses
موضوع	: حفاری‌ها (باستان‌شناسی) -- ایران -- کنگره‌ها
موضوع	: Excavations (Archaeology) -- Iran -- Congresses
موضوع	: باستان‌شناسی -- ایران -- کنگره‌ها
موضوع	: Archaeology -- Iran -- Congresses
موضوع	: باستان‌شناسی -- ایران -- مقاله‌ها و خطابه‌ها
موضوع	: Archaeology -- Iran -- Addresses, essays, lectures
موضوع	: حفاری‌ها (باستان‌شناسی) -- ایران -- مقاله‌ها و خطابه‌ها
موضوع	: Excavations (Archaeology) -- Iran -- Addresses, essays, lectures
شناسه افزوده	: شیرازی، روح‌اله، ۱۳۶۹-، گردآورنده
شناسه افزوده	: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
شناسه افزوده	: Research Institute of Cultural Heritage & Tourism
رده بندی کنگره	: DSR۴۴/گ۴ ۱۳۹۷
رده بندی دیوبی	: ۹۵۵/۰۰۴۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۵۹۲۴۸۵

گزارش‌های شانزدهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران (مجموعه مقالات کوتاه ۱۳۹۶)

به کوشش: روح‌اله شیرازی
 طرح و اجرا: علیرضا یارمحمدی
 ویراستار: اشکان زارع
 چاپ و صحافی: چاپ کهن
 شمارگان: ۴۰۰ نسخه
 چاپ اول: ۱۳۹۷
 قیمت: ۱,۰۰۰,۰۰۰ ریال
 شابک: ۳-۷۷-۸۹۷۷-۶۰۰-۹۷۸
 ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

تمام حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان امام خمینی، ابتدای خیابان سی‌تیر، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
 تلفن: ۰۲۱-۶۶۷۳۶۴۵۲-۶۰۰-۲۱-۶۶۷۳۶۷۸۸ دورنگار: ۰۲۱-۶۶۷۳۶۷۸۸
 تارنما: www.richt.ir رایانامه: ccp@richt.ir
 فروشگاه الکترونیکی کتاب: www.richtbook.ir

تصویر روی جلد: گچبری دوره ساسانی با نقش اسب بالدار، گنبد جهانگیر، ایلام
 نقش پشت جلد: نقش متحرک بز، دوره مفرغ قدیم، تپه صادق، دشت سیستان

گزارش فصل اول کاوش در محوطه کولغان - جزیره قشم، دریای پارس

پارسا قاسمی^۱، با همکاری معصومه حیدری فر^۲، حامد مولایی^۳، لیلا قاسمی و اکبر پیرمرادی^۴
۱. دانشجوی دکتری باستان‌شناسی، دانشگاه پاریس ۱- سوربن، فرانسه (UMR 7041 ArScAn-APOHR) parsa.ghassemi@gmail.com
۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد باستان‌شناسی
۳. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد باستان‌شناسی
۴. کارشناس باستان‌شناسی، اداره میراث فرهنگی قشم

درآمد

و جنوب شرقی آن یک خندق یا کانال دست‌ساز حفاظتی با جهت شرقی-غربی به درازای ۶۵ متر در عمق ۲/۵ متر در پهنای حدود ۴ متر در صخره ایجاد شده که انتهای شرقی آن عریضتر از دیگر بخش‌ها است (تصاویر ۲ و ۳). دیگر بخش‌های این سازه دفاعی/قلعه به پرتگاه صخره منتهی می‌شود که غیرقابل دسترسی است. در جبهه غربی این سازه در حاشیه کانال دست‌ساز، بقایای یک برج دیده‌بانی مدور به قطر ۳ متر در ارتفاع فعلی ۲۵ سانتیمتر از مصالح سنگ و ملات گل ساخته شده است. در جبهه شمال غرب، بر روی لبه پرتگاه، بقایای دو پلکان در صخره تراشیده شده که دسترسی به سطح محوطه را هموار می‌کند. در سطح داخلی و پیرامون حیاط مرکزی، فضاهای منظم معماری از مصالح سنگ و ملات گل ساخته شده است که کاربری انباری و مسکونی دارند. تراکم ساخت‌وسازها به صورت نواری از شرق به غرب در بخش‌های جنوبی و غربی محوطه در راستای کانال بیشتر است. بخش میانی قلعه، به جز تعداد سه آب‌انبار فاقد سازه معماری دیگر است. در جبهه شمالی روی دیواره صخره، داغ برش‌های منظم جهت قرار دادن پی‌های ساختمانی ایجاد شده است.

شرح کاوش:

در این فصل، تعداد سه آب‌انبار و دو ترانشه کاوش شد. از آنجا که آب‌انبارها دارای فضای مجزا و مشخص بودند، بنابراین هرکدام از آن‌ها به عنوان یک ترانشه در نظر گرفته شده است (تصاویر ۳ و ۴).

ترانشه KLQ.I یا آب‌انبار شمالی

آب‌انبار شمالی یا ترانشه KLQ.I به شکل بیضی در بستر صخره رسوبی کنده شده است. درازای شمالی-جنوبی آن ۵ متر، پهنای شرقی-غربی آن ۲۴ سانتیمتر و عمق آن ۲۷۴ سانتیمتر است. سطح داخلی آب‌انبار فوق در نیم سده اخیر با ملات سیمان اندود شده است. دو آبراهه در ضلع شرقی و غربی این آب‌انبار ایجاد شده که در فصول بارانی سال، آب‌های سطحی را به داخل آب‌انبار هدایت می‌کرده است. از داخل این آب‌انبار نهشته‌ای رسوبی به ضخامت ۵ سانتیمتر طی سه لوکوس کاوش گردید.

ترانشه KLQ.II یا آب‌انبار مرکزی

آب‌انبار مرکزی به نام ترانشه KLQ.II نام‌گذاری شد. پلان این آب‌انبار به شکل مستطیل با طول شمالی-جنوبی ۱۳٫۶ متر، در عرض شرقی-غربی ۳٫۶ متر و عمق فعلی آن ۱۴۰ سانتی‌متر است. به علت ضخامت و حجم زیاد نهشته داخل این آب‌انبار، در گوشه شرقی آن یک گمانه آزمایشی در راستای شمالی-جنوبی به ابعاد ۱ در ۱ متر ایجاد گردید. در مجموع کاوش این گمانه با ثبت ۴ لوکوس به ضخامت ۳۴ سانتی‌متر پایان یافت. با توجه به شواهد موجود و قطعات سفال‌های یافت

جزیره قشم با مساحت ۱۴۹۱ کیلومترمربع، بزرگ‌ترین جزیره دریای پارس T به درازای حدود ۱۳ کیلومتر در عرض حدود ۳ کیلومتر است (تصویر ۱). این جزیره، در منابع فارسی، عربی، و یونانی به ابرکاوان/بانی کاوان/بنوکاوان، جزیره الطویل و اوآراکتا (Oaracta) نام‌گذاری شده است. در منابع پرتغالی نام جزیره Queixime /Queixome /Queiximi آمده است. بیشترین اطلاعات ما از منابع تاریخی این جزیره، مربوط به دوره صفویه و از زمان ورود پرتغالی‌ها در اوایل قرن ۱۷ میلادی به بعد و جنگ‌هایی است که بعدها بین ایران و انیران در دریای پارس اتفاق افتاده است (Potts 2004)

محوطه کولغان^۱ نخستین بار در سال ۱۳۴۸ توسط بابک راد شناسایی شده (بابک راد ۱۳۴۸). و پس‌از آن توسط غلامعلی شاملو، رجبعلی لباف خانیکی، و خسرو زاده بررسی شده است (لباف خانیکی ۱۳۶۰؛ خسرو زاده ۱۳۹۴). این محوطه در تاریخ ۲۷/۱۰/۷۷ و به شماره ۲۱۹۸ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

اهداف فصل اول گروه کاوش باستان‌شناسی در این محوطه، ساماندهی، خواناسازی فضاهای معماری محدوده بخش شمالی یا قلعه، کاوش و لایه‌روبی آب‌انبارها و تعیین حریم محوطه بود که با تأمین اعتبار از سوی سازمان منطقه آزاد قشم و مجوز پژوهشگاه میراث فرهنگی به شماره ۹۶۲۱۴۱/۳۴/۳۴۳۰ تاریخ ۱۳۹۶/۰۹/۲۰ انجام شد.

موقعیت و توصیف محوطه کولغان

محوطه کولغان یکی از محوطه‌های مهم قشم، با وسعت حدود ۷ هکتار (با طول شمالی-جنوبی حدود ۳۵۰ متر در عرض شرقی-غربی حدود ۲۰۰ متر) در میان دریای پارس، مجاور شهر قشم و غرب جاده قشم به درگهان بر روی پشته‌های کم ارتفاع و صخره مشرف به دریا و جبهه غربی محوطه باغ‌موزه گیاه‌شناسی واقع شده است. به جز جبهه جنوب غرب، دیگر بخش‌ها دارای شیب تند و به پرتگاه صخره با ارتفاع حدود ۱۷ متر منتهی می‌شود. فاصله این محوطه تا دریا در حدود ۲۵۰ متر است (تصاویر ۱ و ۲).

شواهد باستان‌شناسی محوطه کولغان شامل بقایای ساختمان‌های مدفون از مصالح سنگ و ملات بومی، به وسعت حدود ۷۰ هزار مترمربع است. بیشتر بقایای معماری به جای مانده از این محوطه در بخش جنوب غربی و غرب محوطه قابل مشاهده است. شواهد معماری سطحی این بخش، نشان‌دهنده وجود کوچه‌ها و خیابان‌هایی با جهت شمالی جنوبی و شرقی-غربی است. در بخش شمال محوطه، بقایای یک قلعه دیده می‌شود که در ضلع غرب، جنوب

شده در لایه‌های زیرین کف آب‌انبار به نظر می‌رسد آب‌انبار فوق هم‌زمان با قدیمی‌ترین دوره استقرار در کولغان (دوره ساسانی) ایجاد شده و در دوره‌های اسلامی نیز مورد استفاده بوده است (تصویر ۴).

ترانشه III.KLQ یا آب‌انبار جنوبی

آب‌انبار جنوبی یا ترانشه III.KLQ در ضلع شمال‌غربی محوطه کولغان واقع شده و پلان آن به شکل بیضی با طول شرقی- غربی ۵۱۰ سانتیمتر، در عرض شمالی- جنوبی ۲۶۰ سانتیمتر و عمق فعلی ۲۵۶ سانتیمتر است. این سازه در بستر طبیعی صخره ایجاد شده و سطح داخلی آن بعد از تراش با استفاده از ملات ساروج اندود شده است. بر روی قدیمی‌ترین لایه اندود شده، آثار فرورفتگی کم‌عمقی احتمالاً با انگشتان دست ایجاد شده است. در طول زمان پوشش داخلی به دفعات بازسازی شده است. به منظور پی بردن به ضخامت نهشته داخل آب‌انبار و گاه‌نگاری لایه‌های انباشت شده، در مجموع، نهشته‌ای رسوبی به ضخامت ۹۰ سانتیمتر و طی ۴ لوکوس کاوش شد (تصویر ۴).

ترانشه IV.KLQ

ترانشه فوق در شمال‌غربی محوطه کولغان و جهت خواناسازی و شناخت معماری غرب آب‌انبارها، ارتباط بین پلکان‌های سنگی و فضاهای معماری ضلع شمال‌غرب سطح محوطه، در راستای شرقی- غربی به طول ۱۳ متر در عرض ۶ متر ایجاد گردید. در کاوش این ترانشه تعداد ۳۳ لوکوس و دو فضای معماری ثبت شد. فضای اصلی نمایان شده در این ترانشه، به درازای ۱۱/۴ متر و در عرض ۴۸۰ سانتیمتر است. از سمت شمال دو رشته پلکان دست‌کنند نامنظم به ورودی ضلع شمالی این فضا منتهی شد.

مسیر دیگر دسترسی به این فضا، در دیوار جنوبی به طول ۱۱۴ سانتیمتر در عرض ۸۰ سانتیمتر است. به احتمال زیاد این فضا به عنوان یک اتاق کنترل جهت ورود به قلعه بوده است (تصویر ۵).

ترانشه V.KLQ

به منظور پی بردن به ساختارهای مدفون حاشیه جنوبی حیاط قلعه و خوانا سازی بقایای معماری سطحی، این ترانشه ایجاد شد. درازای شمال‌غربی- جنوب‌شرقی این ترانشه ۲۰ متر و پهنای شرقی غربی آن ۱۰ متر است. کاوش این ترانشه با ثبت ۳۸ لوکوس و نمایان شدن ۶ فضای معماری پایان یافت.

شالوده دیوارهای فضاهای معماری آشکار شده در این ترانشه از جنس سنگ متوسط و کوچک و ملات گل و مستقیماً بر روی بستر صخره مرجانی ساخته شده است. شاخص‌ترین فضای معماری نمایان شده در این ترانشه، فضای شماره II به طول ۵۳۰ در عرض ۱۷۹ سانتیمتر است. این فضا یک درگاه ورودی به عرض ۵۶ سانتی‌متر دارد و در کف آن یک چاله دست‌کنند به عمق ۱۱ در قطر ۲۰ سانتی‌متر نمایان شد. از این فضا سه دست آس سنگی مدور به قطر ۳۶، ۳۷ و ۴۰ سانتی‌متر، یک سنگ‌سب و بخش‌هایی از لبه و کف ظروف شیشه‌ای به دست آمد (تصاویر ۳، ۶ و ۷).

یافته‌ها

از کاوش فصل اول این محوطه، یافته‌های زیر به دست آمد که اغلب آن‌ها مربوط به کارگاه IV.KLQ و V.KLQ است:

سفال: حدود چهار هزار قطعه سفال از کاوش‌های این فصل به دست آمد که تعداد ۷۶۶ قطعه آن به عنوان سفال شاخص جهت طراحی فنی و مطالعات تکمیلی انتخاب شدند.

شیشه: تعداد ۲۱۱ قطعه شیشه که از میان آن‌ها تعداد ۱۸۰ قطعه از آن‌ها

مربوط به بخش‌های مختلف ظروف شیشه‌ای (۱۱۸ قطعه بدنه، ۳۷ قطعه لبه، ۲۱ قطعه کف و ۴ قطعه دسته)، ۲۹ قطعه مربوط به دست‌بند‌های شیشه‌ای، ۱ مفتول شیشه‌ای و ۱ مهره تزئینی بودند.

سنگ: تعداد ۱۸ قطعه شی سنگی شامل ۵ سنگ‌سب، ۵ مهره تزئینی، ۳ دست آس مدور، ۲ مشته سنگی، ۲ قطعه از یک ظرف و ۱ سنگ وزنه به دست آمد.

فلز: تعداد ۱۱ قطعه شی از جنس آهن، که مهم‌ترین آن‌ها ۱ سر پیکان و ۱ سرنیزه بود. ۱۲ قطعه شی از جنس مفرغ به دست آمد که در میان آن‌ها ۳ انگشتر و بخشی از یک دست بند وجود دارد.

علاوه بر این یک مهره تزئینی از جنس صدف و یک مهره از جنس قیر، یک سوهان استخوانی و یک درفش چوبی یافت شد.

قیر: مقدار زیادی قیر به وزن ۱۲۷۲ گرم و عمدتاً از ترانشه V.KLQ یافت شد.

بقایای جانوری: تعداد ۸۱۴ قطعه استخوان جانوری شامل بخش‌هایی از اسکلت حیوانات آبی (اغلب ماهی) و خشکی زی به وزن ۲۹۰۱ گرم یافت شد که مطالعات مقدماتی آن در حال انجام است. علاوه بر موارد بالا تعداد ۱۹۷ قطعه صدف به دست آمد که ۸ عدد از آن‌ها دربرگیرنده قیر می‌باشد.

نتیجه‌گیری

مطالعات اولیه انجام‌گرفته بر روی مواد فرهنگی یافت شده از کاوش فصل اول محوطه کولغان نشان می‌دهد که این محوطه در دوره ساسانی پایه‌ریزی شده، و سکونت و فعالیت‌های تجاری و اقتصادی در آن تا دوره‌های میانه و متأخر اسلامی ادامه یافته است. شواهد سفال‌های سطحی موجود نشان می‌دهد که بخش جنوب و جنوب‌غربی محوطه در دوره اسلامی شکل‌گرفته و دارای پلان منظم از پیش طراحی شده دارای کوچه‌ها، و خیابان‌هایی با جهت شمالی جنوبی است. پلان و سبک ساخت فضاها نشان‌دهنده وجود یک بازار در بخش جنوب و جنوب‌غربی است. بخش شمالی محوطه قدیمی‌تر از دیگر بخش‌ها و احتمالاً در دوره ساسانی ایجاد شده و به عنوان یک قلعه نظامی و مسکونی تا دوره میانه اسلامی مورد استفاده قرار گرفته است. وجود سه آب‌انبار در بخش شمالی محوطه یا داخل قلعه نشان می‌دهد که ساکنان آن برای تأمین آب شرب از آب باران استفاده می‌کردند.

سپاسگزاری

از جناب آقای دکتر جعفری مدیرکل محترم سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری منطقه آزاد قشم و همکاران ایشان آقایان عبدالرضا دشتی زاده، سید مصطفی موسوی، از آقای عباس نوروزی باستان‌شناس ناظر و نماینده محترم استان هرمزگان، از بهروز عمرانی سرپرست پژوهشکده باستان‌شناسی و دیگر همکاران محترم ایشان آقای سیامک سرلک و کوروش روستایی، و از دیگر دوستان عزیز حسن قاسمی، حاصل قره گزلو، علیرضا مهربانی، افشین آریافر که در کلیه مراحل شروع و پایان این پژوهش میدانی همکاری‌های لازم را انجام دادند تشکر و قدردانی کنیم.

کتاب‌نامه

بابک راد، جواد، ۱۳۴۸، آثار ساسانی خلیج فارس «جزیره قشم»، نشریه بررسی‌های تاریخی، شماره ۴، سال ۶، ص ۱-۳۰.

خسرو زاده، علیرضا، مرتضایی، محمد، ۱۳۹۴، بررسی آثار و محوطه های اسلامی جزیره قشم، اثر ۶۹، صص ۶۳-۷۸.

فرهنگ جغرافیایی آبادی های استان هرمزگان، ۱۳۸۳، شهرستان قشم، چاپ اول، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح ۱۳-۱۴.

Potts, Daniel T., 2004, Qeshm Island, in Encyclopedia Iranica: <https://www.iranicaonline.org/articles/qeshm-island>

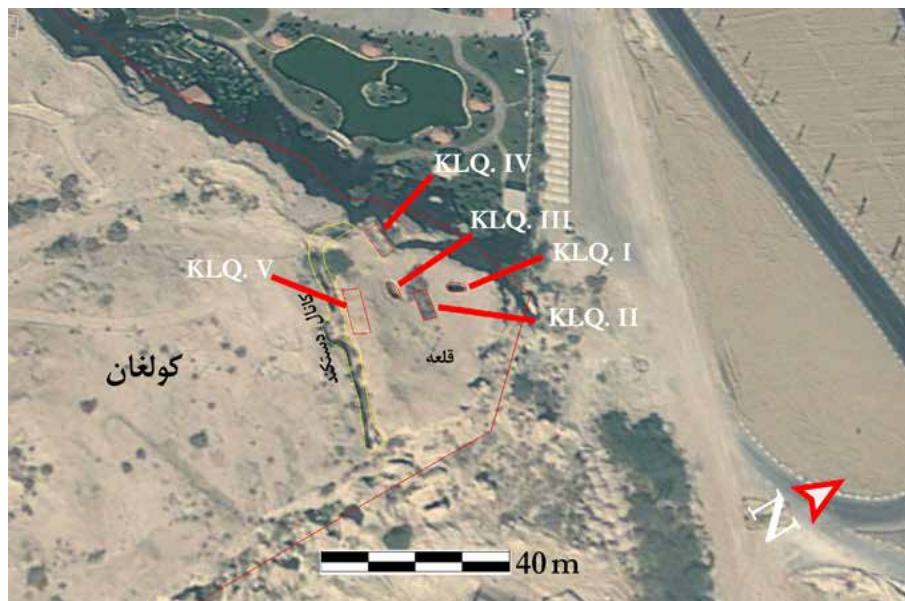
لباف خانیکی، رجبعلی، ۱۳۶۰، بررسی های باستان شناسی جزیره قشم، تهران: پژوهشکده باستان شناسی (منتشر نشده).

تصویر ۱- موقعیت محوطه کولغان در جزیره قشم و حوزه خلیج فارس

تصویر ۲- عکس هوایی از سطح محوطه کولغان و موقعیت بخش های مختلف

تصویر ۳- عکس هوایی از محدوده شمالی محدوده کولغان، و موقعیت ترانشه‌های کاوش شده

تصویر ۶- موقعیت ترانشه KLQ.V در شمال کانال یا خندق حفاظتی، قبل از کاوش

تصویر ۴- موقعیت و وضعیت ترانشه‌ها بعد از کاوش

تصویر ۷- بقایای معماری و فضاهای مسکونی و کارگاهی نمایان شده از کاوش ترانشه KLQ.V

تصویر ۵- موقعیت ترانشه KLQ.IV، و ساختار معماری و ورودی‌های نمایان شده بعد از کاوش